

temes-3)

IGNASI FERNÁNDEZ TERRICABRAS. Universitat Autònoma de Barcelona

ELS MORISCOS CATALANS: LA TRÀGICA DISSORT D'UNA MINORIA

Eclipsats pels nombrosos contingents de moriscos valencians, aragonesos i granadins, els moriscos catalans, minoritaris, són encara molt desconeguts. I tanmateix, hi eren: el 1610, en el moment de l'expulsió, hi havia uns 5.000 moriscos a Catalunya, dels quals aproximadament 3.500 van ser forçats a l'exili en condicions dramàtiques.

De mudèjars a moriscos

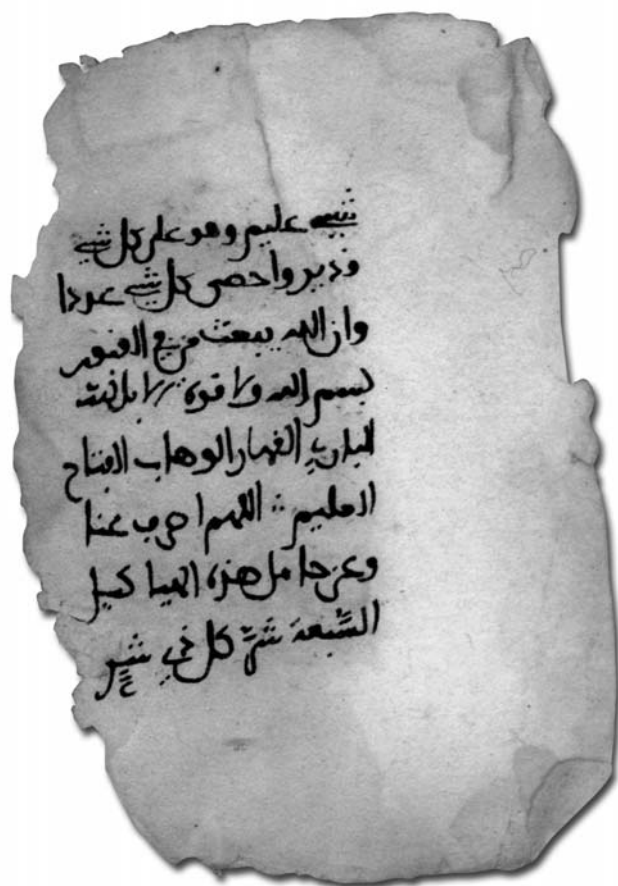
Els moriscos són els descendents dels mudèjars, els musulmans autoritzats pels comtes de Barcelona a viure sota la dominació cristiana després de la conquesta del segle XII. Segons el fogatge de 1496, a Catalunya hi havia 794 focs musulmans, és a dir, aproximadament 3.573 persones. No són moltes, però la seva importància augmenta a escala local, perquè es concentraven en una quinzena de municipis al llarg del baix Segre i de l'Ebre.

A les Terres de l'Ebre, que comptaven aproximadament amb 2.500 musulmans, ho eren tots els habitants de Benissanet i de Riba-roja d'Ebre. A Miravet suposaven el 96% de la població, i a Ascó el 82%. En altres municipis, el nombre de cristians estava més o menys equilibrat amb el de musulmans (Vinebre, 55% de musulmans; Benifallet, 49%; Tivenys, 46%) o aquests constituïen una minoria significativa (Móra i Vilanova de Móra, 34%; Flix, 29%; Garcia, 29%; Tivissa, 28%). Al Segrià, eren musulmans el 72% dels habitants de Seròs i d'Aitona. La seva implantació era rural i es dedicaven predominantment a l'agricultura: la presència de petites comunitats musulmanes a Lleida (22 focs, tot just el 2,7% del total) i a Tortosa (4,9%) no invalida aquesta norma general.¹

El 1525 Carles I va ordenar el baptisme o l'expulsió de tots els musulmans de la Corona d'Aragó. Els mudèjars passaven a ser *moriscos*, és a dir, cristians d'origen musulmà. Com que la majoria vivien en terres de senyoria i depenien de nobles (el duc de Cardona, el marquès d'Aitona) o de l'orde militar de Sant Joan de Malta, el rei va haver de garantir que es mantindria el tracte fiscal discriminatori que havien patit els vassalls musulmans, sovint sotmesos al pagament de drets senyorials més onerosos que els cristians. La decisió de Carles I plantejava un repte important a les autoritats civils i eclesiàstiques. Com aconseguir de la nit al

dia fer dels moriscos uns bons cristians? Podien abandonar pràctiques i idees secularment arrelades en les quals la religió era un element d'identitat que es confonia amb trets socials i culturals? No continuarien practicant els ritus de l'islam? Durant el segle XVI, a tota la Monarquia Hispànica les autoritats oscil·laven entre dues polítiques: d'una banda, les campanyes d'adoctrinament i d'aculturació; de l'altra, els projectes de dispersió o d'expulsió dels moriscos. Pels partidaris d'aquesta via més expeditiva, era determinant la possibilitat que els moriscos establissin aliances per

Pregària musulmana utilitzada pels moriscos com amulet trobada a Ascó (Ribera d'Ebre). Font: Jordi Ferrús

envair la península Ibèrica amb els otomans i els barbarescos, les ràtzies dels quals amenaçaven constantment la costa mediterrània.²

A Catalunya, les campanyes d'aculturació dels moriscos s'articularen entorn de l'acció del clergat, que encara no ha estat estudiada, i del col·legi per a nous convertits de Tortosa, fundat el 1544 pel príncep Felip. Cada any, el bisbe de Tortosa i els religiosos dominics seleccionaven vint nous alumnes entre els moriscos tant de la part catalana com de la part valenciana de la diòcesi. Aquests s'hi trobaven sotmesos, fins als 24 anys, a un sever règim d'internat que pretenia eradicar les pràctiques musulmanes, aïllar-los de les comunitats morisques i imposar-los la doctrina catòlica. Però l'eficàcia adoctrinadora del col·legi sobre la massa de moriscos catalans no està constatada.³

L'expulsió

Finalment, a la cort de Felip III es van imposar els partidaris de la intransigència. Al costat de la impossibilitat d'assimilar els moriscos, que als ulls de les autoritats seguien sent musulmans, hi van pesar molt les circumstàncies polítiques: el rei i el duc de Lerma necessitaven una operació que els permetés mantenir la imatge tradicional de campions del catolicisme quan declinava la seva política exterior. El 1609 van ser expulsats 124.000 moriscos valencians. Els 90.000 que vivien a la Corona de Castella van començar a sortir a inicis de 1610.

El decret d'expulsió dels moriscos catalans i aragonesos va ser signat per Felip III el 17 d'abril de 1610 i pregonat a Barcelona el 29 de maig. Sembla que la societat catalana va acceptar sense gaires escrúpols els arguments del rei per justificar la decisió. Els catalans (3.566 segons els càlculs de Lapeyre)⁴ van ser deportats abans que els 38.286 aragonesos. Les seves propietats van passar a mans dels senyors, que en el cas de Tortosa i Lleida era el mateix monarca.

Els primers a sortir van ser els moriscos de Lleida, el 2 de juny de 1610. Els van enviar per l'Ebre fins al port dels Alfacs, on esperaven les naus que havien de treure'ls dels dominis de Felip III. Van suportar condicions penoses i tota mena de vexacions per part dels comissaris, els soldats i els mariners encarregats de l'operació. Només alguns grups aïllats intentaren defugir el seu destí refugiant-se en zones muntanyoses.

Enmig d'una massa tan gran de moriscos de tota la Corona, no és fàcil saber on van anar a raure els dissortats moriscos catalans. Al congrés internacional que ha tingut lloc a Ascó i a Miravet el 2010, organitzat pel professor Jordi Ferrús,

s'han presentat proves de la seva presència tant a la Provença com a Tunísia.

Els que no se'n van anar

A Catalunya, a diferència del que va succeir en altres territoris, l'expulsió no va ser total. El decret de Felip III preveia certes excepcions en les quals els moriscos no serien desterrats, sobretot si se'ls considerava integrats. En particular, podien quedar-se els descendents de cristians vells per línia masculina (i també les seves dones i fills), encara que les seves mares o àvies fossin morisques o estiguessin casats amb fills de moriscos. La investigació va ser confiada al bisbe de Tortosa, Pedro Manrique, que va autoritzar a restar a Catalunya 1.578 moriscos basant-se en dades com els matrimonis mixtos, el consum de carn de porc o de vi i la recepció de sagraments. És palès que a les ciutats (Tortosa i Lleida) i als pobles on els moriscos eren majoritaris

Monument commemoratiu de l'expulsió dels moriscos pel port dels Alfacs, a Sant Carles de la Ràpita.

1

2

5

8

11

12

14

16

temes-3) (pat

(Benissanet, Ascó, Miravet, Tivenys, Seròs, Aitona) gairebé tots van haver de marxar. En canvi, als llocs on els moriscos eren una minoria, tot i que important, molts van ser autoritzats a romandre: a Benifallet, Flix, Garcia, Móra, Riba-roja o Tivissa tots els moriscos van poder quedar-se.⁵

La presència d'un contingent important de moriscos que no van ser expulsats obliga a plantejar, com a mínim, dues qüestions que, en l'estat actual de la historiografia, encara no poden ser resoltes. La primera consisteix a saber si el grau d'assimilació dels moriscos a la societat cristiana vella era més gran a Catalunya que en altres territoris. Testimonis com el del jesuïta Pere Gil, que el 1600 escrivia que els moriscos catalans eren «pochs i bons cristians», semblen avalar-ho. I, de fet, no van ser gaire pressionats per la Inquisició: molt pocs moriscos catalans van ser jutjats pel seu tribunal. Però l'existència de conflictes ben documentats, així com els textos religiosos en àrab que el segle XX han estat trobats a Seròs i a Ascó, permeten pensar que aquesta presumpta integració no va ser general. La situació devia ser diferent en funció del percentatge d'habitants moriscos a cada poble.

La segona pregunta és si hi va haver una certa protecció de les autoritats del bisbat de Tortosa sobre els moriscos. Les sospites van ser propalades sobretot des de l'orde de Malta, que no volia restituir els béns als moriscos que s'havien quedat o que havien tornat. Les queixes van provocar noves investigacions de les autoritats.

Un dels temes estel·lars de la producció històrica sobre els moriscos amb ocasió del centenari de la seva expulsió ha estat el dels moriscos que van tornar. A Catalunya, aquesta situació era coneguda des de fa temps. La presència de tants moriscos que van quedar va afavorir el retorn d'expulsats. A Miravet, per exemple, de les 79 famílies expulsades el 1610, 24 estaven de retorn el 1612; s'uniren a les 14 famílies que havien estat autoritzades a romandre-hi i a 7 que havien

aconseguit amagar-se. El virrei mateix, el marquès d'Almazán, ho denunciava a Felip III: «Con haber llegado nueva a los que salieron que se dejan sus parientes y vecinos, vuelven a manadas, pudiéndose encubrir en las Justicias como naturales, hablando la misma lengua y sabiendo las entradas y pasos de la tierra».⁶

Aquest retorn havia de produir noves tensions i una recomposició de les relacions entre els moriscos retornats i els cristians vells que els senyors havien atret per repoblar els territoris.⁷ Hi havia moriscos que no tornaven als seus llocs d'origen sinó a altres localitats. Només així s'expliquen decisions com la del consell municipal de Reus que, el 1614, ordenà expulsar els moriscos i gitanos de la ciutat. Però en tot cas, la tornada tampoc no es podia fer sense un cert grau de complicitat dels que s'havien quedat, ja fossin moriscos o cristians vells, com denunciava Almazán.

Al capdavant d'aquest breu recorregut, doncs, constatem que encara desconexim moltes coses. Cal agrair els estudis, sovint en condicions difícils, d'historiadors com Carmel Biarnès, Rodrigo Pita, Dolors Bramon, Pascual Ortega Pérez, Pau Ferrer, Josep Serrano Daura o Pablo Yzquierdo.⁸ Però calen encara molts treballs per establir quina era la situació demogràfica, socioeconòmica, religiosa i cultural dels moriscos catalans. Tots els indicis apunten que no era la mateixa al bisbat de Lleida que al de Tortosa i dins d'aquest, com hem dit, diferia entre les poblacions en funció del nombre de moriscos. A molts pobles, cristians vells i nous no formaven comunitats estanques, sinó que s'hi van teixir lligams que els moriscos utilitzarien per quedar-se, aprofitant la porta que deixava oberta el decret de Felip III. Caldria saber igualment quin va ser el destí dels moriscos, tant dels deportats com dels que es van quedar o retornar: encara més minoritaris, i dispersos per zones més àmplies, en poques generacions moltes famílies acabarien integrant-se en la societat cristiana vella. ■

1. Josep IGLÉSIES, «L'empadronament moro a Catalunya als anys 1496 i 1515», en Albert MANENT i Joan VENY (eds.), *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Barcelona: 1988, t. II, p. 269-286.

2. Rafael BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, *Heroicas decisiones. La Monarquía Católica y los moriscos valencianos*, València: 2001.

3. Enric QUEROL COLL; Jacobo VIDAL FRANQUET, *Cultura i Art a la Tortosa del Renaixement*, Tortosa: 2005.

4. Henri LAPEYRE, *Géographie de l'Espagne Morisque*, París: 1959.

5. Pau FERRER, «Los moriscos de la ribera del Ebro. Las encuestas informativas (1610-15)», *L'expulsió dels moriscos. Congrés Inter-*

nacional 380è Aniversari de l'Expulsió dels moriscos, Barcelona: 1994, p. 42-53.

6. Carmel BIARNÈS BIARNÈS, *Els moriscos a Catalunya. Apunts d'història d'Ascó*, Ascó: 1981, p. 121.

7. Pascual ORTEGA PÉREZ, *La Repoblació de la Ribera d'Ebre després de l'expulsió dels moriscos*, Tarragona: 2003.

8. Un estat de la qüestió més complet es troba a Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, «Los moriscos en Cataluña, entre asimilación y destierro», en A. MOLINER PRADA (ed.), *La expulsión de los moriscos*, Alella: 2009, p. 211-233.